

TÓTH LÁSZLÓ

tépőzárak

Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás

Kérdések és töprengések
a szlovákiai magyar irodalomhoz (akár van, akár nincs)

(1. rész)

I.

1. (Száz év – honnan is nézzük? S mit is?)

Egyelőre kevés szó esett (esik) arról, hogy a 2018-as esztendővel – jobb szó híján – a határon túli (kisebbségi, nemzetiségi, nemzeti kisebbségi, külhoni stb.) magyar irodalmak idestova százévesek lettek (lesznek). Így a (cseh)szlovákiai magyar is. Melynek Turczel Lajos három és fél évtizede, 1983-ban a következő egyszerű, ám tényszerű, s lényegében ma is értelmezhető meghatározását adta, miszerint az „az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a történelmi Magyarország felbomlása után keletkezett mint a Csehszlovákiába került magyar néptöredék nemzeti létének és öntudatának természetes megnyilvánulása”. Majd hozzátette, hogy a történelmi gyökerekkel, valamint az önállóság és a különfejlődés bizonyos elemeivel is bíró romániai (erdélyi) irodalommal összevetve a csehszlovákiai magyar irodalom „eredendően kisebbségi irodalom, az egyetemes magyar irodalom új ága, s kialakulási körülményei az első világháborút közvetlenül követő évekhez kötődnek” (kiemelés tőlem – T. L.), s úgymond, „minőségi nullapontról” indult. (Magam, előrebocsátom, dolgozatomban mindvégig geopolitikai értelemben, történetileg-politikailag behatárolt, sajátos intézményi keretek közt fennálló és adott funkciókkal bíró szerveződésként, afféle segédfogalomként s nem pedig önálló, elkülönített [elkülönülő] értékrendszerként használok, jobb híján, a 'szlovákiai magyar irodalom' megnevezést.) Az államfordulattal Csehszlovákiához csatolt „különös keverék magyarság”, melyet a történelem „hosszú csikban” szakított le „az anyaország testéről”, és „szervezett bele a csehszlovák állam keretei közé és utalt *önálló életre*” (Simándy Pál kifejezései; kiemelés tőlem – T. L.), kulturális tekintetben már rögtön a legelején kénytelen volt szembesülni hirtelen légtüres térbe kerülésével, a magyar kultúra éltető és természetes vérkeringéséről való lekapcsolásával, melyet gyökértelenségként, hagyománytalanságként élt meg, s melynek alkalmas kezeléséhez hiányoztak a megfelelő személyes és kollektív történelmi tapasztalatai (és nemkülönben az eszközei is). Az elcsatolt területek államalkotóból hirtelen kisebbségivé (csehszlovákiaivá) lett őshonos magyar népességének képviselőit különböző ideológiák mentén legelőször is annak politikai struktúrái, pártjai jöttek létre, melyek aztán az irodalomszervezésben és -értelmezésben is különböző irányokat szabtak, különféle ideológiai és személyes érdekeket részesítettek – természetesen anyagiakkal is megtévezve – előnyben.

Ismert, hogy az első éveket mindenekelőtt három, ideológiájuk szerint is megközelíthető erővonal összecsapása, egymásnak feszülése jellemezte, melyek irodalomfelfogásukat illetően is erősen különböztek egymástól, de egzisztenciálisan is ellenérdekeltek voltak egymással. Ezek:

a) az államfordulat előtt is az adott területeken élő idősebb (többnyire a konzervatív s nemzeti irányzatokhoz vonzódó), zömmel közepes tehetségű vagy egyenesen dilettáns írók;

A következő oldalakon elsősorban beszélni, gondolkodni tartottam fontosnak az írásomba foglalt folyamatokról, s megérteni (értelmezni) azokat, s nem azt, hogy igazam legyen (illetve nekem legyen igazam). Hiszen arról sem vagyok meggyőződve, létezhet-e (egyetlen) igazság a tárgyban, melyről a következőkben mégiscsak szó lesz. Ezért azok a mondataim is, melyeket a következőkben állításoknak is vehetnénk, tele vannak kétségekkel, kételyekkel (s néha talán ellentmondásokkal is), és csak jobb híján került pont a végükre. Végül, bár utalásaimat, hivatkozásaimat tételesen is adhatnám, konkretizálásukat kérdéseim szempontjából most mégis másodlagosnak gondoltam – T. L.

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Dunaszerdahely

b) a magyarországi tanácsköztársaság leverése után annak Csehszlovákia által befogadott és vezető köreitől manipulált, illetve azok anyagi támogatását élvező emigránsok;

c) a baloldali meggyőződésűek, azaz a kommunista, esetleg más baloldali pártokhoz vonzódo alkotók.

Ám az új helyzetben még ideje sem volt megszerveznie magát – így irodalmi, kulturális, szellemi életének kereteit sem – a csehszlovákiai magyarságnak, amikor az újonnan érkezett, esetenként kétségkívül komoly(abb) irodalmi minőséget (is) képviselő s kisebb-nagyobb mértékben tapasztalt(abb) emigráns írók már kétségbe is vonták a 'csehszlovákiai magyar' epitheton ornans irodalomra vonatkoztatottságának jogosságát, a 'csehszlovákiai magyar irodalom' elkülönítő, szűkítő fogalmának indokoltságát. Felállítva egyúttal a *dilettantizmus* és *minőség* lényegében máig élő (éltetett) ellentétpárját, miszerint az emigráns írók képviselték, úgymond, az egyetemes értékeket és a minőséget (színvonalat), a helyiek viszont egytől egyig – vagy legalábbis csekély kivétellel – mind dilettánsok voltak. (Arról azonban, hogy köztük hány közepszerű és dilettáns akadt, sokáig nem szólt – nem szólhatott – a fáma.)

Persze a veszély valódi volt, s a dilettantizmus, a provinciába zártság valóban komoly fenyegetést jelentett a minőségelvű irodalomszemlélet, értékközpontú irodalomfelfogás kialakulása, általánossá válása szempontjából (noha korántsem ez volt az egyedüli, s talán nem is a legfontosabb akadálya ezeknek). Ami tény: a magyar irodalom (és kultúra) 1918 előtt túlnyomórészt Budapest-központú, Budapest-irányultságú, illetve onnan vezérelt volt, s a Csehszlovákiához csatolt részeken a századforduló táján még olyan erős vidéki irodalmi centrumok sem tudtak kialakulni, mint Kolozsváron vagy Nagyváradon, esetleg Debrecenben vagy Szegeden. Az innen származó írók tehetségesebbjei pedig többségükben a magyar főváros felé tartottak, hogy ott teljesít(hes)sék ki ambícióikat. Így adódott, hogy az újonnan létrejött ország határainak rögzítésekor, illetve Magyarország felé való kezdeti lezárásakor az elszakított északi területeken lényegében nem maradtak olyan számottevő írók (az említett emigránsok egyike-másika kivételével), akik afféle mintaként, hűzóerőként szolgálhattak volna, illetve irányító szerepet tölthettek volna be a szóban forgó terület *irodalmi decentralizálásában*, irodalmi életének megszervezésében, kiépítésében. Azok viszont, akik már az új állam keretei között nőttek fel, s az idősebb (korábbi) nemzedékekkel szemben is már egy új, másfajta minőséget képviselhetek volna, az első Csehszlovák Köztársaság fennállása idején zömmel még írói pályájuk kezdetén voltak, vagy az adott körülmények nem kedveztek tehetségük (teljes) kibontakoztatásának, illetve, hogy a magyar irodalom egésze szempontjából is fajsúlyos(abb) műveket tegyenek le az asztalra. Mire azonban erre sor kerülhetett volna, s az irodalmi élet keretei kiépül(het)tek, és a magyarországi irodalmi étellel, folyamatokkal is szerves és termékeny kapcsolatba kerül(het)tek volna, Csehszlovákia szétbomlásával és dél-szlovákiai részeinek Magyarországhoz csatolásával újból légtüres térbe jutottak, és az új helyzetben – részben származásuk, részben pedig a háborús viszonyok miatt – ismét talajtalanul próbáltak talpon maradni és érvényesülni. Schöpflin Aladár – aki maga is a Felvidékről származott – a korszak végén, irodalomtörténetében, valószínűleg nem véletlenül viszonyult megértően ahhoz, hogy a szlovenszkói – és a jugoszláviai – magyar írók „kevesbé tudtak az egyetemes magyar irodalom színvonalához eljutni”, amit történetesen ő is az erdélyinél „kevesebb regionális hagyományukkal”, továbbá „szétszórtságukkal és magyarságuk kisebb expanzivitásával” magyaráz.

2. (Hová? Merre? Kikkel?)

Tudvalevő, hogy az újabb háborúvesztést követően, a Szovjetunióknak ítélt kárpátaljai területek kivételével a müncheni döntés előtti határai között visszaállított Csehszlovákia a magyar lakosságot (a némettel együtt) – kollektív háborús bűnösséggel vádolva – teljes jogfosztással, vagyonek Kobzással, továbbá kitoloncolásokkal, deportálásokkal (lakosság-áthelyezéssel) és Magyarországra telepítéssel (lakosságcserevel) sújtotta. Mely – számottevő részének elvesztése mellett – megfosztatott maradék gazdasági erejétől, kulturális intézményeitől, iskolarendszerétől, társadalmi szervezeteitől és sajtójától, továbbá polgárságának és értelmiségének (tanítóinak, papjainak, lelkészeinek) túlnyomó hányadától, a maradék pedig több százezres nagyságrendben nemzetiségük feladására (ún. reszlovakizálásra) kényszerültek. Vagyis ismét lekapcsolva a magyar kultúra vérkeringéséről, rövid

időn belül másodszor is légüres térben találta magát. Így 1945–1948 között a csehszlovákiai magyarság még azon a kényszerpályán belül is egy máig ható *belső kényszerpályára* került, mint amelyet Trianon a magyarság egésze számára megszabott. Mindennek következtében irodalma is példátlanul mélyről, úgymond, másodszori „minőségi nullapontról”, a szétszóratottság, a talajvesztettség ma már nehezen elképzelhető állapotából, a felkészültség, szervezettség és öntudat nullfokáról, zömmel tapasztalatlan, irodalmilag teljesen felkészületlen pályakezdőkkel indult. Hiszen a háború, valamint az azt követő magyarelles diszkrimináció évei alaposan megritkították a csehszlovákiai magyar írói társadalmat (is), mivel annak túlnyomó része nem tért, nem térhetett vissza volt hazájába, illetve számosan közülük a háború és a holokauszt áldozatai lettek. (1948 utánra így mindössze hatan-heten maradtak csak közülük, ráadásul – talán egyedül Fábry Zoltán kivételével – nem is a legerősebb tekintélyek.) A felkészült, erős történelmi és nemzeti/kisebbségi küldetésstudattal bíró, tapasztalt és hiteles értelmiség, illetve a gazdasági, valamint politikai-társadalmi-szellemi (kulturális és egyházi) vezetőréteg nélkül maradt csehszlovákiai magyarság életének, művelődésének újjászervezése zömmel egy új, a faluról, a paraszti-népi társadalomból jött, éppen csak szerveződő-formálódó, nagy számban iskolázatlan és hiányos műveltségű értelmiségre – illetve, kezdetben: „értelmiségre” – maradt. Az 1948-as kommunista fordulat után ez a ráadásul a személyi kultusz politikájával és átideologizált kultúraértelmezésével sújtott *képződmény* magától értetődően nem tölthette be azt a szerepet, amely egy fejlett, a történelem kohójában formálódott művelt polgárságra és kiművelt értelmiségre várt volna, ráadásul nem is volt felkészülve azokra a feladatokra, amelyek hirtelen a nyakába szakadtak. A felkészületlenség, az ösztönösség, a kiszolgáltatottság – nevezzük most így: a műkedvelés (emlékezzünk 'dilettantizmus' szavunk korábbi, 'műkedvelés' jelentésére) – csapdái pedig egészen a 1980-as évek végéig ott kísértettek a csehszlovákiai magyarság politikai-társadalmi-szellemi-művészeti életének minden területén. Mindez egyúttal azt is jelentette, hogy az „önösszeszedés” évtizedei után az csupán a 1970–1980-as évek fordulójára volt képes szinkronba kerülni legjobb lehetőségeivel, illetve a magyar irodalomban, valamint az őt körülölelő nemzeti – cseh és szlovák – literatúrákban zajló folyamatokkal. Vagyis az, amit Grendel Lajos egyik esszéjében „az izoláció és egyetemességigény konfrontációjának” nevezett, nagyjából ekkorra, tehát csak a rendszerváltást közvetlenül megelőző évtizedre, annak is a vége felé látszott eldőlni végérvényesen az *egyetemesség- és minőségigény* javára.

3. (Az önösszeszedés esélyei és csapdái?)

Mindehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy az 1980-as évek az 1968 utáni posztstálinista restauráció, az ún. husáki „konszolidáció” nem is mindig csendes terrorjának utolsó szakaszát is jelentették, amikor is az 1950-es évek kollektívizmusa után ismét minden a személyiség, az egyéni hang és a sajátos arcvonások kimunkálása ellen hatott. Az uniformizálttól, a hivatalosan engedélyezettől elűtő elképzelések, művészetfelfogások, poétikák, a fejlődésnek távlatot nyitó vagy a minőségi kiválasztódást segítő, a korábbiak rendszerezésére irányuló irodalomtörténeti, szerkesztői, szervezői törekvések minduntalan a hatalom erős falába ütköztek, melyek ráadásul az egyénre – egyéni utakra, karrierekre – nézve sem voltak veszélytelenek.

A helyzet ambivalenciájára jellemző, hogy miközben ekkoriban zajlott a csehszlovákiai magyar irodalom második világháború utáni legnagyobb értékdiffereciálós átrendeződése, és – a decentralizáltság természetes fenntartásával – máig nem kellőképpen feltárt és értékelt folyamatok indultak a csehszlovákiai magyar és az ún. „összmagyar” irodalom újbóli integrálására, a Csehszlovákiában elbizonytalanított, visszavonulásra kényszerített, értékközpontú irodalomkritika igazából csak Magyarországon kaphatott megjelenési lehetőségeket, s a legfiatalabb, ekkor induló nemzedék, az „iródiások” is itt talál(hat)tak maguknak több fórumot, nagyobb sajtót. S miközben a korábbi két, két és fél évtizedben a (cseh)szlovákiai magyar írók száma nagyjából megduplázódott, addig az irodalomkritikusoké már-már teljesen elapadt. Ami oda vezetett, hogy az 1990-es évek elejének legfiatalabb nemzedéke már teljesen meghatározó, karakteres kritikusegység(ek) nélkül maradt.

Ám az irodalom egészében már *működött*, kiépültek a keretei és a fórumai, intézményeinek sora és állami támogatottsága olykor még a központi akarattal szembeni fejlődéséhez is megfelelő lehetőséget biztosított. S nem voltak akadályai a könyvterjesztésnek, a könyvek könyvtári állományba

való bekerülésének és a csehszlovákiai magyar könyv Magyarországra irányuló exportjának – illetve a magyarországi könyvek és irodalmi folyóiratok importjának, szlovákiai magyar piacra kerülésének – sem. A könyvek, irodalmi értékek viszonylag zökkenőmentesen jutottak el a Pozsonytól legtávolabb eső vidékek és a legkisebb községek olvasóihoz is, akik biztonságérzetet és visszaigazolást jelentettek az ekkorra már sok tekintetben megerősödött, sokszínűvé vált, megfelelő távlatok felé tekintő (cseh)szlovákiai magyar irodalomnak.

S bár igaz, hogy csak egyetlen irodalmi kiadó és egyetlen irodalmi folyóirat engedélyeztetett a számára, a Madách Könyvkiadó évi hatvan körüli műszámával – adott lehetőségein, keretein belül – optimális műnemi, műfaji, nemzedéki, sőt szemléletileg, az alkotók irodalomfelfogását érintően is többé-kevésbé differenciált struktúrát és bizonyos mércét, illetve minőségi-szakmai garanciákat is biztosított fejlődéséhez. És összességében ugyanez mondható el az Irodalmi Szemlééről is, amely bizonyos ideológiai-politikai kényszerűségek és egyéb regresszív tünetek ellenére is igyekezett eleget tenni a rá háruló bonyolult értékszervező, minőséggeneráló, sok szempontból összetett feladatoknak. Mindezek mellett az egyetlen csehszlovákiai magyar napilapnak, az Új Szónak, valamint a vagy féltucatnyi hetilap mindegyikének és a rádió magyar adásának is bőséges irodalmi rovata volt (sőt, akadt ilyen a járási hetilapok között is), melyek a szépirodalmon kívül műfordításokat, gyermekirodalmat, irodalmi tanulmányokat, könyvkritikákat és -recenziókat közöltek, vitákat, ankétokat szerveztek, és kiépültek azok a csatornák is, melyek segítségével a pályakezdők is folyamatos közlési lehetőségekhez jutottak. (E csatornák biztosították például az 1980-as évek derekára megerősödő és részben önálló röppályára kerülő Iródia-nemzedék első megjelenéseit is.) De adtak voltak az irodalom-népszerűsítés változatos formái is, melyek mellett a könyvesboltok és a könyvtárak megrendelése is hozzájárultak a csehszlovákiai magyar irodalom és írók iránti – a korjellegnek és -jellemzőknek megfelelő – tartós és növekvő érdeklődéshez.

II.

1. (Rendszerváltás, avagy meddig egy, ami szakad?)

Természetesen miközben 1989 a (cseh)szlovákiai magyar íróársadalom, irodalom belső rétegzettségét is szentesítette, új törekvéseknek is teret nyitott. Egyidejűleg láthatóvá tette a különböző nézetek, elképzelések, személyes ambíciók és érdekek közti, a felszín alatt már korábban is meglévő szakadékokat, addig lefojtott erők, elfojtott indulatok és vágyak törtek felszínre, és a szabad térhez jutott változatos ideológiák mentén itt is megjelentek az első szakadások. Azaz – Kulcsár-Szabó Zoltán hajdani kifejezéseivel mondva – a különféle „ideológiai praxisok” *burkolt* érvényesítésével egyre nagyobb teret nyertek „az esztétika leplében jelentkező ideológiai műveletek”, melyek mára itt is, miként Magyarországon, kibékíthetetlen (érdek)ellentétékké, összeegyeztethetetlen szembenállásokká váltak – az érték szempontok rovására. Mindennek következtében egy-másfél évtized alatt a szlovákiai magyar irodalmon belül is bekövetkezett az „irodalomkritikai beszédter” átrendeződése (Odorics Ferenc), amely annak végzetes ketté- (vagy háromfelé?) szakadását s a független értelmiségi szerepek és magatartások ellehetetlenülését hozta magával.

Az ország (geo)politikai-ideológiai-gazdasági irány- és szerkezetváltásával – s Szlovákia 1993-as önállósodása után is folytatódón – természetesen jelentősen átalakult a (cseh)szlovákiai magyar kultúra (ez esetben is jobb híján mondva így), ezen belül a könyv- és lapkiadás szerkezete és támogatásának rendszere is. Megszűnt az állami vállalatként működött Madách Könyvkiadó egyeduralma, egyik magyar kiadó a másik után jött létre (Madách-Posonium néven, korábbi arculatát megőrizve, maga a Madách is privatizálódott), s – egyéb hatóerők eredményeképpen is – a szlovákiai magyar szellemi élet nem jelentéktelen hányada s később a súlypontja, Pozsonyból vidékre került (minek következtében a szlovák főváros elveszítette addigi, a szlovákiai magyar kulturális-szellemi életben, különösen 1948 után betöltött központi szerepét). Az állam kivonult a könyv- és lapkiadásból (ami a lap- és folyóirat-struktúrában is jelentős változásokat hozott, oly mértékben, hogy az a 2010-es évek elejére-közepére gyakorlatilag a minimálisra zsugorodott), s ezt tették a kezdetben még abban szerepet vállaló alapítványok is. A gazdaság piacgazdasággá történő átalakulása, a munkaerő-piaci változások, a foglalkoztatottság visszaesése, az elhelyezkedési gondok, a szlovákiai

magyar népesség szociális-strukturális átalakulása, demográfiai mutatóinak lassú regressziója, a vásárlóerő drasztikus elapadása, a szabadidős tevékenységek szerkezetének és az olvasói szokásoknak a jelentékeny módosulása, a színvonalra nem tekintő tömegkultúra mértéktelen térnyerése, az országosan jól kiépített (állami) könyvterjesztői hálózat szétesése (privatizálása), az újonnan alakult és a piac farkastörvényeinek alávetett, nyereségorientált könyvterjesztői vállalkozások térfoglalása, a magyarországi piac bedugulása, szétforgácsolódása, s nem utolsósorban az olvasás, az irodalom, a kultúra korábbi, bár mesterségesen is gerjesztett társadalmi szerepének megváltozása – mind-mind oda vezetett, hogy a szlovákiai magyar kiadók, melyek száma kezdetben megközelítette a tízet, mára egyenesen kilátástalan helyzetbe kerültek. Sőt, lehet mondani, a korábbi értelemben vett – szellemi műhelyként, több, könyvkiadáshoz kötődő szakma (és mesterség) találkozásaként, együttműködéseként értett – magyar (irodalmi) könyvkiadók mára gyakorlatilag megszűntek, s helyüket néhány, könyve(ke)t megjelentető, kényszer- és szükségsszülte *képződmény* vette át. Elszaporodtak a fantomkiadványok, a sok esetben csak az állami támogatások elszámolására szolgáló *láthatatlan* művek és könyvek, a *vannak-is–nincsenek-is* kiadványok stb. A helyzetet ráadásul tovább súlyosbítják a tájékoztatás hiányosságai, a kínálat és a kereslet közt tátongó szakadék, a mára már jóformán az egyszerű tudomásulvételre, tájékoztatásra, dokumentálásra sem vállalkozó, mindössze néhány, joggal vagy esetenként csak egy szűk (baráti?) körben „kanonizált” szlovákiai magyar szerzőre figyelő kritika agóniája; s az, hogy a még megmaradt csekély számú érdeklődőnek, kritikuskak – illetve könyvterjesztőnek, könyvesboltoknak – sem lehet áttekintése a szlovákiai magyar kiadók, írók kínálatáról. S még ha eljut(na) is az olvasóhoz egy-egy könyv megjelenésének a híre, megvásárolni már sem a lakóhelyén, sem másutt nem tudja, de – talán az egyedüli fővárosi Írók Boltja kivételével – Magyarországon sem, s többnyire hiába keresi azt az általa elérhető könyvtárakban is. De ugyanez a helyzet a még megmaradt szlovákiai magyar irodalmi lapok (Irodalmi Szemle, Opus, illetve a Kalligram) beszerezhetőségét illetően is. További gond, dolgozatom eredeti terepénél maradva, ha valamely szlovákiai magyar írónak Magyarországon jelenik meg könyve, szinte a legcsekélyebb esélye sincs, hogy az eljusson a szlovákiai (felvidéki) magyar olvasóhoz, aki értesülni is csak esetlegesen értesülhet róla, így a magyarországi könyvesboltokban is nehéz utánajárnia.

Másfelől, közvetlenül a rendszerváltást követően a (cseh)szlovákiai magyar írók nagy vehemenciával különböző új – magyar és szlovák – szakmai és érdekvédelmi szervezetek mögé is felsorakoz(hat)tak, de megnyíltak előttük a magyarországi írószervezetek (és társulások) kapui is. Ami egyidejűleg abbéli reményeiket is felébresztette, hogy a magyar irodalom tágabb kontextusában ezentúl tevékenységük és műveik valódi súlya és értékei szerint vehetnek részt. Csakhamar kiderült azonban, hogy ez nem következett be, és a szóban forgó szakmai szervezetek és fórumok figyelme és képviseleti tevékenysége rendre – s kezdettől – ugyanannak az elfogadott, úgymond, reprezentatív szerepbe emelt négy-öt(-hat) írónak a *túlszerepeltetésében* merül ki (s általában ugyanazokat találják meg a különböző elismerések is). Azok viszont, akik nem tudtak időben megszabadulni a korábbi beidegzettségektől, vagy hiányzik belőlük egyéniségük „látványossággá tágításának” (Cseh Zoltán), illetve önmaguk menedzselésének képessége, mára teljesen észrevétlenül maradtak, s e tekintetben kilátásaik a (közeli) jövőben sem látszanak javulni. De a magyar irodalom (irodalmi élet) csoport- és ideológiai érdekek mentén történt (teljes) szétesése, meghasonlottsága, két- vagy háromosztatúsága, széttagoltsága (atomizáltsága) a magyar(országi) irodalomkritika számára is lehetetlenné teszi a kortárs magyar literatúra egészének figyelését és számon tartását, minek folytán a határon túli magyar szerzők egy tágabb – nemzeti – keretben, értékrendszerben való elhelyezésének, integrálásának óhaja továbbra is puszta vágyakozás marad. Különösen hogy ilyen (tágabb) keret, illetve értékrendszer jelenleg nincs is, s egyelőre esélyt sem látni rá, hogy (újból?) létrejöhet. A jelenlegi kánonok ugyanis rendre baráti és érdekcsoportok, -szövetségek szerint alakulnak, melyek szemléletükkel, névsoraikkal csak nagyon ritka esetben képesek, illetve nem is igazán kívánának túllépni saját kereteiken. (Ezzel kapcsolatban mondta Tózsér Árpád már 2003-ban, hogy a határok [már] nem az ún. „határon túli magyar irodalmak” és a magyarországi irodalom, hanem „az egyes irodalmi iskolák és szakértőborok között húzódnak”).

A fentiek ellenére egy 2011-es előadásomban még arról számolhattam be, hogy a szlovákiai magyar könyvkiadás évtizedünk elején is viszonylag szilárd bázisra támaszkodott, és a körülményekhez képest nagyobb zökkenők nélkül működött. Ám a térségünkön – Szlovákián és Magyarországon – is

végigsöprő gazdasági válság s az ennek következtében megcsappant kereslet, illetve az állami támogatások csökken(t)ése a könyvkiadásra is érzékeny hatással volt, aminek következtében néhány helyi könyvkiadó már ekkor éves műszámának lefaragására kényszerült.

2. (Lehet-e a lentnél lejjebb?)

A szlovákiai magyar könyvkiadás igazi „fekete éve”, negatív fordulópontja azonban a 2012-es, 2013-as esztendő volt, amikor a rendkívüli választásokat megnyert, ám gyorsan meg is bukott Radičová-kormány helyébe ismét Robert Fico (új) kormánya került. Mely korábbi ciklusának nyílt magyarellenessége helyett ezúttal olyan burkolt, adminisztratív – kormányhivatali – intézkedéseket fogantatosított (ti. a rövid életű Radičová-kormány idején a kisebbségi kultúrák támogatása a kulturális minisztériumtól a Kormányhivatalhoz került át), melyek a szlovákiai magyar könyvkiadók (könyvkiadás) gazdasági kivéreztetését, anyagi ellehetetlenítését vonták maguk után, padlóra küldve az addigi legerősebb kiadókat is. Ezen intézkedések alapja az az uniós előírás volt, miszerint gazdasági társaságok x év alatt nem részesülhetnek y összegnél nagyobb, uniós forrásokból származó állami támogatásban, minek következtében 2012-ben sem a Kalligram, sem a Madách-Posonium, sem pedig a Lilium Aurum – a nekik megítélt s új könyveikhez az addigi gyakorlatnak megfelelően még a megérkezésük előtt felhasznált támogatásokat is megvonva tőlük, s ezzel a csőd szélére sodorva őket – nem kapott egyetlen centet sem. Egyidejűleg a Kormányhivatal elrendelte, hogy gazdasági társaságok által működtetett vagy egyéni vállalkozásként tevékenykedő kiadók nem kaphatnak állami költségvetési támogatást, csupán polgári társulások és civil szervezetek, egyesületek, miáltal a szlovákiai magyar kiadókat jogállásuk és nevük megváltoztatására kényszerítették. Ennek az lett a következménye, hogy azok egyrészt közvetlen kereskedelmi tevékenységet sem folytathattak, másrészt pedig így az addigra már áruvédjegyként (is) működő kiadónévek eltűntek a használatból, s helyüket átvették az azokra jórészt csak utaló, rosszabb esetben a törzsolvasók számára semmitmondó, újnak ható nevet viselő formációk. (Így lett például a Kalligram Könyvkiadóból Kalligram Polgári Társulás, a Madách-Posonium Könyvkiadóból Madách Egyesület, a Lilium Aurumból Vámbéry Polgári Társulás, az AB-Artból Pro Arte Danubiana, a NAP Kiadóból pedig Media Nova M.) Ami oda vezetett, hogy a Median és a Plectrum szinte azonnal bedobta a törülközőt, majd az évtized közepére a Méry Ratio is beszüntette szlovákiai tevékenységét, 2015-ben pedig a Madách-Posonium kiadó is a felszámolás sorsára jutott, és 2016-ban végül a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft. is befejezte működését. (Szlovák részlege eladásra került, a vállalkozás budapesti képviseletének számítótó Pesti Kalligram Kft. pedig önállósult.) Ám hogy a kiadó szerzői törzsgárdájához tartozó (hazai) írók egyike-másika s a Kalligram folyóirat ezt követően se essen el a kisebbségi könyv- és lapkiadásra fordított támogatásoktól, tovább folytatja működését – állandó alkalmazottak nélkül – a Kalligram Polgári Társulás, melynek szépirodalmi kiadványai száma évente kevesebb mint egy tucatra csökkent. De mára bizonytalanná vált az AB-ART kiadó tevékenysége is, melynek tulajdonosa, Balázs F. Attila időközben Magyarországra költözött, s egyelőre nem világos, folytatja-e – folytatni tudja-e – szlovákiai tevékenységét. 2012–2013 után nehezen bír talpra állni az addig a közepes nagyságú kiadók közé sorolható, nevét Vámbéry Polgári Társulásra cserélő Lilium Aurum is, melynek ez időtől volt olyan esztendeje, hogy csupán két-három (szépirodalmi) kötetet tudott kiadni. Ráadásul az idén a közben a kisebbségi kultúra – így az irodalom és a könyvkiadás – támogatásának felügyeletét a Kormányhivataltól átvevő, újonnan létrejött Kisebbségi Kulturális Alap illetékes bizottsága első fokon furcsa mód valamennyi pályázatát elutasította.

Pedig a Kisebbségi Kulturális Alap múlt évi létrejötte valóban ígért (ígérhetett volna?) némi változást (s a szlovákiai kisebbségek kulturális autonómiája felé tett lépésként is szolgálhatott volna), melynek ugyan már megszülettek a szlovákiai magyar könyvkiadókat is érintő első ideai döntései, e sorok írásakor, augusztus közepén a támogatottak túlnyomó többsége még mindig nem kapta meg az elnyert támogatásuk folyósításának feltételét jelentő szerződésüket (az Alap – abszurd módon – a hivatali kapacitás hiányával indokolja késlekedésüket). Így amellet, hogy ellentmondásosságuk révén maguk e döntések is meglehetősen sok kérdést vetnek fel, a szerződések késlekedése óvatosságra inti a kiadókat, hogy ne siessék el előkészített könyveik nyomdába adását. Végül beszédes az is, hogy – összehasonlítva a korábbiakkal – az Alap a szlovákiai magyar kiadók ez évi szépirodalmi

és irodalomtudományi pályázatai közül első körben mindössze a Kalligram, illetve a NAP hét-hét el-képzeléséről döntött pozitívan, melyek mellett csupán a Phoenix Polgári Társulás két, valamint a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának négy kiadványát érdemesítette támogatásra.

A helyzetet súlyosbítja, hogy a 2010-es évek elejére-közepére a korábbi szlovákiai magyar lap-struktúra is szétesett, s a megmaradt egyetlen napilap (Új Szó), valamint a Vasárnap és az Új Nő című heti, illetve havi magazin – irodalmi rovatukat még nem sokkal a rendszerváltás után elhagyva – már nem tekinti feladatának, hogy lehetőleg széleskörűen és ideológiamentesen, tárgyyszerűen tájékoz-tasson a magyar – s ezen belül is a szlovákiai magyar – irodalom, irodalmi élet eseményeiről. (Jellem-ző e tekintetben az Új Szó esete, amely ugyan „szlovákiai magyar napilapként” tünteti fel magát, ideo-lógiája, azaz eszme- és ízlésvilága, értékszemlélete – így irodalomképe is –, úgy tűnik, az utóbbi évti-zedben programszerűen egyoldalú, s nem is törekszik túllépni e szemléleti és értékzárólagosságon, kirekesztve ezzel olvasótáborából a tőle eltérő állásponton levőket, illetve a szélesebb horizonton való s elfogulatlanabb tájékozódásra vágyókat is.) Az ideig-óráig még meglevő, itteni kiadású négy irodal-mi folyóirat közül a Szőrös Kő mára, úgy tűnik, teljesen megszűnt, s főleg a Kalligram Kft. felszámolá-sa után az is kérdésessé vált, hogy a Kalligram folyóiratról beszélhetünk-e még ebben az összefüg-gésben. A 2010-es évek közepére mintha viszonylag (s programszerűen?) távol került volna az eredeti lapalapítói céltól az Irodalmi Szemle is (azaz hogy egy szélesebb s esztétikai kizárólagosságotól és ízlésdiktátumoktól mentes magyar, valamint világirodalmi horizontot rajzoljon a szlovákiai magyar írók, művek s irodalmi történések köré), bár a lap legutóbbi számai már mintha ismét egy plurálisabb érték- és irodalomszemléletre való törekvés jegyében készülnének. Magam, természetesen nem ki-zárva lehetséges személyes elfogultságaimat és szemléleti korlátaimat sem, az adott – szlovákiai magyar – térfélen ez időben a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának kiadásában megjelenő Opus szer-kesztésében, valamint az említett szakmai-érdekvédelmi szervezet tevékenységében látom legin-kább azoknak a széles(ebb) körű kultúra-, irodalom- és értékszervező, valamint közvetítő szerepek-nek és feladatoknak a megjelen(it)ését, melyek mind irodalmi, mind olvasói (közösségi) szempontból is kívánatosak (távlatosak) lehet(né)nek. Az elektronikus média viszont e tekintetben jelen pillanatban nem vállal semmilyen értelmezhető(bb) szerepet (miként – irodalmi műsorainak tulajdonképpeni megszűntetésével – lemondott korábbi illetén törekvéseiről a Szlovák Rádió magyar adása, a Pátria is). Talán csak a felvidék.ma hírportál 2010-es évek közepi, azóta már megfeneklett kísérletét említh-etném itt jóváhagyólag, mely a szlovákiai magyar kiadványok lehetőség szerinti széles körű szemlé-zésére és értékelésére irányult, hozzátevé, hogy e szempontnak jelenleg – néhány jel szerint – talán a dunszt.sk „kulturális magazin” („kultmag”) *tehetne* leginkább eleget.

3. (Magad, Uram...?)

Valamelyest javítanak a szlovákiai magyar könyvkiadással kapcsolatos összképen a magánkiadások, továbbá a magyarországi megjelenések. Mindkettőre legjobb példa a fiatal(abb) nemzedékhez tarto-zó Bíró Szabolcs, aki elsősorban történelmi regényeinek, regényfolyamainak kiadására évtizedünk elején Historium néven saját kiadót alapított, amelyek – színvonaluk mellett nem utolsósorban mende-zselésüknek köszönhetően – a magyarországi könyvpiacra is akkora érdeklődésre találtak, hogy két-három éve az Athenaeum Kiadó is szerződtette az írókat (akinek további magyarországi kiadóknál is voltak már könyvei). Vagy itt van példának Szomolai Tibor, aki már túl volt az ötvenen, amikor – a rend-szerváltás után vállalkozóként komoly anyagi háttérrel teremtve magának – magánkiadásban megje-lentetett első regénye, a szlovákiai magyarság Trianon utáni történetét tablóba foglaló nagyszabású, csoportidentitást erősítő attitűdje mentén is értelmezhető *Felvidéki saga* 2013-ban rögtön könyvsiker lett. A regény azóta, a szerző szervezőképességének köszönhetően, már jóval túl van a tízezredik (el-adott) példányon, feltehetően megelőzve ezzel a Kalligram évekkorábbi nagy könyvsikerét, a mel-lesleg civilben nemzetközi ismertségű pszichiáter és politológus, Hunčík Péter szintén már jócskán az ötvenen túl közreadott első s azóta is egyetlen regényét, a 2008-as *Határesetet* is.

Durica Katarina eddigi három könyve viszont Budapesten látott napvilágot (a *Szökés Egyiptom-ba* a Jaffánál; a *Szlovákul szeretni* és *A rendes lányok csendben sírnak* a Librinél). És Magyarorszá-gon jelent meg a már közvetlenül a rendszerváltást megelőzően vagy annak évében született fiatal írók közül a királyhelmeci Palágyi László (*Határon innen*, Napkút, 2010), továbbá a komáromi Fekete

SZALAY LAJOS, Rajz A magyar dráma c. kötetből, 1956

Anna első könyve is (*Oda-vissza*, Fialat Írók Szövetsége, 2015, mellyel rögtön el is nyerte az év legjobb első kötetéért járó Makói Medáliákat). Magyarországon kezdte slamjeivel a karrierjét a füleki születésű komáromi gimnáziumi tanár, Laboda Róbert, s miután egymás után kétszer is díjazták az országos slam poetry versenyen, első verseskötetére rögtön „le is csapott” az Athenaeum (*Túlzások*, 2015), miként ugyanez a kiadó jelentette meg Mucha Attila irodalom és sörfőzési útmutató határán egyensúlyozó könyvecskéjét is (*Konyha, sör, főzés*, 2016). A legújabb indulókhöz tartozó, nemkülönbön komáromi Bese Bernadett az Előretolt Helyőrség Kárpát-medencei Íróakadémia ösztöndíjasaként kezdett, és kisnovellákkal szerepelt a Tehetséggondozó *Enumeráció* (2016) antológiájában, s a rimaszombati Guzák Klaudia és a losonci Nagy Hajnal Csilla is Budapesten, a JAK Füzetek *R25. A rendszerváltás után született generáció a magyar lírában* antológiájában szerepelt először kötetben, s az utóbbinak csak ezután jelent meg első verseskönyve, a *Miért félünk az örültektől* a Kalligramnál (2016). Nemkülönbön a FISZ adta ki a nádszegi Csillag Lajos első regényét (*Túlsó part*, 2018), s ugyancsak Budapesten, a Pozsonyi Pagony készülő kiadni Balla Margit harmadik könyvét a *Bibi és Kifli kutya* mesesorozatának legjobb darabjaiból. Végül hadd említsem meg itt az egészen fiatal, feketenyéki Király Anikó nevét, aki az idei Könyvhéten debütált a Manó Könyvek Kiadónál megjelent *Strand, papucs, szerelem* című, egy mai tini balatoni nyári vakációját mesélő, színes, eleven nyelvű, könnyed (könnyű?) történetével. (Megismételve egyúttal a kérdést, hogy ezek a könyvek – hiszen nemcsak hogy zömmel hiányoznak a szlovákiai könyvesboltokból, kevés kivétellel az itteni sajtó sem tájékoztat róluk – visszajutnak-e egyáltalán a szlovákiai magyar olvasókhöz, vagy már – természetes módon? – nem is tartanak rá igényt? Esetleg az olvasói szokások legújabb alakulása felől már teljesen elhanyagolható ilyen, helyi/területi szempontok szerinti tájékozódásuk? S itt van továbbá az a Németh Zoltán által már többször is felvetett kérdés, hogy megfogalmazható-e, rögzíthető-e egyértelműen, hogy mi kapcsol/kapcsolhat egy-egy szerzőt, művet, könyvet a szlovákiai magyar irodalomhoz, vagy az előzőleg még megfogható kategóriák már csak szűk – egyre szűkülő? – körben értelmezhetők, s annak új szempontú, napjaink valóságához illeszkedőbb megközelítésére van szükség. Netán hagyományos 'irodalom'-fogalmunk is átértelmezésre, 'irodalom'-képünk is átfogalmazásra szorul? Hiszen természetesen nem lehet nem észrevenni az e tekintetben végbemenő változásokat, az ezzel összefüggésben zajló folyamatokat sem.) Ami tehát a rendszerváltás után még egyedi esetnek számított (Tózsér Árpád vagy Gál Sándor példája alapján), hogy egyik-másik könyvüket Magyarországon adták ki, mára, lehet mondani – s főleg a legfiatalabb nemzedékek köreiben –, mindennapos gyakorlattá vált. (Ami valószínűleg szintén hozzájárult a szlovákiai székhelyű magyar kiadók korábbi szerepének átértelmezéséhez, újrafogalmazásához is.)

4. (Folytatás? Szakadás?)

A szlovákiai magyar irodalomban, irodalmi életben, irodalom- és értékszemléletben a rendszerváltás után bekövetkezett legnagyobb változást, *revíziót* az 1980-as évek „kritikai szélcsendje” után részben az 1990-es évek elején induló, főként az 1970-es években születettek nemzedékéből, egyetemi tanulmányaikat frissen elvégzettekben verbuválódott, erőteljes elméleti érdeklődésű és képzettségű irodalomkritikus és -történész-gárda hozta. (Név szerint Csehy Zoltán, Németh Zoltán, Benyovszky Krisztián, Keserű József, Kocur László, Bárczi Zsófia, Polgár Anikó, Beke Zsolt, kiegészülve az íródiások közül hozzájuk csatlakozott Csanda Gáborral, valamint az időközben a magyar fővárosból Érsekújvárba költözött H. Nagy Péterrel.) Nem mellékes tényező, hogy fellépésük és megerősödésük, esztétikai és irodalomszervezői, irodalompolitikai ambícióik kirajzolódása egybeesett a magyar(országi) posztmodern elterjedésével. Mára azonban az is eldőlt, hogy ez volt az utolsó nemzedék, illetve kirajzás a szlovákiai magyar irodalomban, mely még a korábbi felfogásban és struktúrák szerint értett és értelme-

zett nemzetiségi (kisebbségi, határon túli) irodalmi keretek között nevelkedett, akiket annak akkor még meglevő műhelyei és fórumai indítottak. Amely megerősödve és saját kapcsolatrendszerre téve szert, s rátérve a maga (külön) útjaira, (szinte) teljesen szembefordult vele, sokáig egyértelműen – s elvből – tagadva a (cseh)szlovákiai (kisebbségi) magyar irodalom létét, és egy-két író – főleg Tőzsér Árpád, Grendel Lajos és az irodalomtörténész Turczel Lajos hangsúlyozott – kivételével elhatárolta magát annak korábbi alkotóitól és hagyományaitól, akiket és amelyeket – sok esetben tudomásulvételre vagy említésre méltónak sem érdemesítve – sietve kívül helyezett a maga állította kánonokon.

A szlovákiai magyar irodalom korábbi értelmezése, fogalom- és hagyományrendszere ellen egyébként 1989 novembere után nem ők, hanem – már rögtön a rendszerváltás első óráiban – az egykori íródiás, Hizsnyai Zoltán indította az első erőteljes támadást Fábry Zoltán munkásságának, értékszemléletének és jelentőségének teljes tagadásával, illetve Grendel Lajos, aki szintén a történelem kelléktárába utalta a fogalmat s az alá sorolt irodalmi művek, írói teljesítmények jelentős részét. Németh Zoltánnak nagyjából az 1990–2000-es évek fordulójától kirajzolódó felfogása pedig – melyet azóta tucatnyi tanulmányában, nyilatkozatában, kritikájában, publicisztikájában és előadásában is kifejtett – magát a (cseh)szlovákiai (felvidéki) magyar irodalom létét, illetve a fogalomhasználat indokoltságát, létjogosultságát is teljességgel megkérdőjelezte, mondván, hogy a legfiatalabb alkotók – nemzedékének írói, irodalomértői és -értelmezői, köztük kiemelten említve Csehy Zoltánt, Polgár Anikót, Benyovszky Krisztiánt és Beke Zsoltot – „olyan irodalomelméleti szerepek és identitások mentén olvassák végig a szépirodalom legtagabb tartományait, mely szerepek és identitások számára nincs szükség »szlovákiai magyar« irodalomra”. S másutt is, immár folyamatosan erről értekezett, mint például: „A szlovákiai magyar irodalom számára a '90-es évek azt a folyamatot tetőzték be, amelynek eredményeképpen »szlovákiai magyar« irodalomról már nem érdemes, sőt szinte lehetetlen beszélni.” Bár a 'szlovákiai magyar irodalom' létezését, fogalomhasználatának indokoltságát megkérdőjelező, másoknál is rendre felbukkanó érvek sok olyan elemet tartalmaznak, melyek külön-külön s elvben akár érvényesek és elfogadhatók is lehetnének, és elvi kiindulásukban helyeselhetők is, összefüggéseikben több helyen felületeseknek, elmentmondásosoknak, tendenciózusoknak, esetleg hiányos vagy másodlagos információkon, cáfolható adatokon és következtetéseken alapulóknak tűnnek. (S még annyiban sem megengedők, mint Tőzsér Árpád véleménye, aki szerint bár világos, hogy nincs a magyar irodalomtól elkülöníthető szlovákiai [erdélyi, jugoszláviai] magyar literatúra, ám ha ennek ellenére „szinte naponta használjuk a kifejezést”, meglehet, „mégis létezik itt valami, amit meg kellene neveznünk, csak nincs rá adekvát szavunk”). A fenti szemlélet azután a következő másfél évtizedben egyre többeknél és egyre erőteljesebben érvényesült, olyannyira, hogy idő múltával már csak idézőjelezett formában találkozhattunk – ha találkozhattunk – a 'szlovákiai magyar irodalom' fogalommal. Sőt, olvashattam már az adott összefüggésben a „magyar nyelvterület északi pereméről”, mi több, az „északon, Magyarországgal határos területen élő, de euróval fizető, magyar nyelven író irodalmárok, szerzők”-féle „anomáliákról”, továbbá – mint már említettem – a nem is csekély mértékben ironikus felhangú „szlovmagy”-ról is (amelyek közt még a „szlovákiai magyar irodalmi közösség” volt a legmegengedőbb és legszelídebb). Mialatt a magyar(országi) irodalom 'szélein' az erdélyi (romániai), délvidéki (vajdasági), kárpátaljai magyar irodalom továbbra is megmaradt régióik irodalmi-szellemi élete szervezőjének és fórumának, s egyben az erős magyarországi (ezen belül fővárosi) centralizáló és kritikai-kanonizációs kizárólagosságokkal terhelt törekvésekkel szembeni érdekérvényesítő és értékmentő mechanizmusok megtestesítőjének.

De mi lehet az oka – egy erőteljesen és nemritkán erőszakosan fellépő, s helyel-közzel hatalmi aspirációkkal is bíró nemzedék (természetes) térkövetelésén és térfoglalásán, saját(os) tapasztalatain és érzékenységén alapuló világlátásának és értékrendjének az érvényesítésén túl – ennek a látványos elkülönülésnek, a maga közvetlen előzményeit, „korábbi történetét” hagyományként elfogadni képtelen szemléletnek?

(Folytatjuk)

SZALAY LAJOS, Rajz A magyar dráma c. kötetből, 1956